

POLITICKÝ REALIZMUS V MYSLENÍ NOVEJ ŠKOLY

MARCEL MARTINKOVIČ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

MARTINKOVIČ, M.: Political Realism in the Ideology of the New School
FILOZOFIA 62, 2007, No 10, p. 911

It was the New School, which began systematically to pursue the problem of the vertical and horizontal forms of national integration. The views of the authors contributing to the newspaper *Slovenské noviny*, based on the idea of civic equality, were an alternative to the pathetic elitism of the patriots of Štúrian kind. Political realism of the New School embodied national claims articulated in a politically more inclusive form, whose background was a historical vision of expanding the sphere of civic life. Their conception thus can be seen as a continuation of philosophical-political tradition of liberalism and empiricism.

Keywords: New School – Political realism – Citizenship – Evolutionary strategy

V rámci národotvorného procesu Slovákov Nová škola ako prvá začala systematicky rozvíjať tému vertikálnej a horizontálnej národnej integrácie. Predpoklad reálnosti kontinuálneho vývoja povedomia slovensky hovoriaceho ľudu, až k národnej identite a politickému sebauvedomeniu, bol súčasťou ich aktivizujúceho vzdelávacieho a občiansko-hospodárskeho národného programu. Takéto hľadisko mysliteľov organizovaných okolo redakcie Slovenských novín, sa už primárne neopieralo o argument existencie historického národa, ale o propagáciu idey občianskej rovnoprávnosti. Táto stratégia mysliteľov Novej školy bola alternatívou k Štúrom inšpirovanému étosu elitárskeho národovectva. V programe Novej školy sa kritérium empirickej skúsenosti stáva bazálnou súčasťou ich aplikovanej filozofie. Politický realizmus Novej školy tak obsahoval národné požiadavky sformulované na základe vízie dejinnej nevyhnutnosti rozširovania okruhu občianskeho života do politicky inkluzívnejšej podoby. Obsahom sa tak politický realizmus Novej školy prihlásil k anglosaskej filozoficko-politickej tradícii liberalizmu a empirizmu.

Výskumnú tézu mnohých historikov ideí, a síce tvrdenie, že emancipačná činnosť národných hnutí v strednej Európe vychádzala primárne z kultúrne podmieneného nacionalizmu, potvrdzujú aj činnosť a program Novej školy, ktorej myslenie, filozofické zdroje a rozvrh aplikovanej filozofie sme priblížili v predchádzajúcich štúdiách.¹

Dynamika a program aktivít reprezentantov Slovenských novín sa odvíjali od národného konceptu politiky, ktorý – často podnecovaný asimilačnou politikou inojazyčných vládnych elít – okrem upevnenia národnej identity usiloval aj o zlepšenie spoločenského statusu slovensky hovoriaceho obyvateľstva v rámci transformácie štátnych inštitúcií. Myšlienky slovenského protonacionalizmu, ktoré siahajú od idealizácie historických dôb spolunažívania slovanského obyvateľstva a charakterizácie jej inštitucionálneho zabezpečenia cez štúdium osobitosti kultúrneho prejavu a jeho prínosu v rámci u-

¹ Blížšie pozri napr. ([8], 766 – 782); ([9], 804 – 818); ([10], 838 – 858).

horskej spoločnosti až po definovanie historického poslania, sa v programe Novej školy stávajú implicitnou súčasťou rozvíjajúcej sa národnej individuálnosti. V rámci národovotorného procesu však Nová škola ako prvá začala systematicky rozvíjať myšlienky vertikálnej národnej integrácie a paralelne občianskej emancipácie Slovákov, a to v úzkej spojitosti s ideou uhorského vlastenectva. Pri spätnom pohľade považujeme za jeden z dôvodov takéhoto originálneho ideového spojenia fakt, že náplňou a cieľom jej politického programu bola snaha realizovať požiadavku multinárodného štátu na základe jednotného politického národa. Ich prístup a tematizácia občianskych, kultúrnych a sociálnych práv sa však už primárne neopierali o argument existencie historického národa, ktorý je úzko spätý s tvorbou protonárodných mýtov a symbolov, ale najmä o riešenie uvedenej problematiky z pohľadu princípov politickej rovnosti a slobody ako základných atribútov modernej demokratickej spoločnosti.

Z uvedeného vyplýva, že politická činnosť Novej školy bola orientovaná v zmysle obhajoby legitimity uhorského štátu ako entity rešpektujúcej a podporujúcej kultúrnu a národnú pluralitu. Uhorský štát považovali za garanta národného rozvoja, ktorý zachovávaním už vtedy platných zákonov v otázkach občianskej rovnoprávnosti a ich postupným rozširovaním na celé obyvateľstvo mal vytvoriť vyššiu občiansku jednotu záujmov.² Ich projekcia patriotizmu vychádzala z myšlienky, že vzniknuté konštitucionálne štátne zriadenie bude generovať vznik novej, občiansky poňatej štátnej identity, ktorej zdrojom a integrálnou súčasťou bude aj rešpektovanie kultúrne definovaných národov. Stabilita takejto politickej štruktúry mala byť založená na myšlienke individuálneho a občianskeho rozvoja, s ktorou spájali možnosť slobodného vývoja celej spoločnosti, samozrejme, pri zachovaní kritéria kultúrnej a politickej rôznosti.³

Spojitosť ideí kultúrneho, resp. jazykového nacionalizmu, zápasu o rovnoprávne postavenie všetkých občanov v oblasti kultúry a vzdelávania, t. j. uhorského vlastenectva, a myšlienok občianskych práv pri zachovaní integrity monarchie mala poskytnúť predstaviteľom Novej školy bázu pre efektívnejšiu mobilizáciu slovensky hovoriaceho obyvateľstva a umožniť im formulovať myšlienky národného uvedomenia bez akejkolvek spojitosti s ideou politického separatizmu, ktorá je prirodzenou súčasťou nacionalizmu ako politického programu. Tento diplomatický prístup pri aktivizovaní všetkých vrstiev po slovensky hovoriaceho obyvateľstva bol v daných podmienkach politického diania v Uhorsku jednou z reálnych možností, ako legálnym spôsobom zabezpečiť rozšírenie

² Napríklad v článku Slovenských novín (ďalej len SN) *Parlament* je táto požiadavka artikulovaná nasledovne: „Najvýznamnejším útvorom nášeho spoločenského života je štát, ktorého úlohou je poskytnúť zvlášte svojim občanom zovnej a vnútornej ochrany a starať sa o to, aby vývin jak duševného tak hmotného blaha neklesol, ale sa dľa možnosti až na najvyšší stupeň vyvýšil... Povstala ústavná forma štátu. Predtým panoval štát nad národom a ničil ho, vydávajúc sám seba za národ; teraz sa spojuje štát s národom v jedon celok podporujúc jeden druhého... Zákonodarstvo má veľký a vážny vplyv na blaho národa, tým viac, že zákony nemajú len usporadúvať činy občanov, ale spolu aj národ vzdelávať.“ Viac o dôležitosti volieb, ako nástroja určujúceho kvalitu zastupiteľského zboru občanov, ktorý následne determinuje spoločenský rozvoj, pozri in: SN, roč. I, 1868, č. 147.

³ Uhorsko sa ako polyglotná krajina a zároveň vlasť Slovákov spomína v množstve článkov *Slovenských novín*. Napríklad v stati *Česko a my* J. N. Bobula v zmysle vyššie načrtnutého kontextu píše: „My sme tu síce ešte dnes národom utlačným, ale pokroky činiacim; My sme národom, ktorý menuje vlasť uhorskú svojim štátom; tento štát je náš a my sme povolani v prvom rade obraňovať ho a rozhodovať nad jeho osudom. Národ slovenský sa nedopustí takej hluposti, aby sa zriekal svojej vlasti... aby sa nezaujímal svojich najsvätejších práv.“ In: SN, roč. IV, 1871, č. 147.

sféry slobody aj na obyvateľstvo hovoriace po slovensky, a tak prekonať aj Štúrom inšpirovaný étos individualistického národovectva časti slovenskej inteligencie, ktorý však bol v šesťdesiatych rokoch 19. storočia politicky a osvetovo neefektívny.⁴

Metamorfóza obsahu politického realizmu v myslení Novej školy. V národotvorcom programe Novej školy sa kritérium empirickej skúsenosti stáva neodmysliteľnou súčasťou aplikovanej filozofie. Ich nosné filozoficko-politické myšlienky tak majú za cieľ zabezpečiť politickú akceptovateľnosť a legitimitu naprieč celým umierneným politickým spektrom, a to bez ohľadu na národnú príslušnosť. Východiskové zásady politického projektu Novej školy sú z toho dôvodu inšpirované myšlienkami liberalizmu, konkrétne politickej slobody, občianskych práv, rovnoprávnosti, ústavnosti a konštitucionalizmu, ktoré sa koncentrovali vo všeobecnosti do demokratizačných snáh. Program realistickej politiky Novej školy nadväzuje na pôvodnú štúrovskú evolučnú stratégiu formovania národného povedomia. Tá bola situačne v polovici 19. storočia Štúrom nahradená revolučno-idealistickým politickým programom, ktorý myšlienkovo čerpal z nemeckého romantizmu. Oproti štúrovskému, revolúciou zintenzívnenému momentu idealistickej formy politiky a maximálnych zákonných garancií, tak predstavitelia Slovenských novín sformulovali národné požiadavky opätovne na základe vízie dejinnej nevyhnutnosti rozširovania okruhu občianskeho života do politicky inkluzívnejšej podoby.⁵

Demokratický realizmus Novej školy, založený na anglosaskej filozofickej tradícii empirizmu, mal nasledovnú náplň vyjadrenú v článku *Jaký materializmus?*: „*Je pravda, že náš vek je smeru reálneho, odvracia sa od prázdnych špekulatívnych svetov... lež prizera sa na svet ako na svet, ako na postać, kde každá bytosť vedie ustavičný boj... kde tedy existenciu svoju celou silou zabezpečiť si snaží, existenciu i osobniu i korporatívnou. K tomu, tak sa domievam, je každý oprávnený... Realizmus, alebo keď chcete: materializmus, ale materializmus zdravý, není sám v sebe nič nebezpečného... Dôraz kladieme na materializmus zdravý, t. j. rozumné hmotnému stavu v národe dvíhanie jeho hmotného blahobytu... Časy idealizmu sa minuly. Prešporská junač, nabraná hyperidealizmom Heglovým, ponorená do hĺbky ‚absolutného ducha‘ vykonala svoju missiju, a vykonala ju dôstojne. Škola blahej pamäti Štúra iste i sama nahliadne, že jej časy nie sú časy naše;*

⁴ Úsilie o politickú umiernenosť a pragmatizmus Novej školy dokumentuje aj článok *Prvý krok k smereniu*, kde sa ironicky reflektuje koncept filozofického racionalizmu v súvislosti s politickým vývojom v Uhorsku. „*Hegel povedal vraj: ‚Čo je, je rozumné.‘ Avšak naša mnoholetá skúsenosť politická v Uhorsku mohla by túto vetu pre veci politické radšej takto vysloviť: ‚Čo je rozumné, proti tomu kladie sa odpor.‘ A to má svoje príčiny. Bo v našom živote politickom vedú veľiké slovo len krajné a najkrajnejšie strany, jedna hovorí len o samých maďaroch v uhorsku a ignoruje druhé národy, druhá hovorí len o samých utlačených slovákoch a sníva o veľikom pánstve sveta slavianského vo východnej Európe.*“ Autor článku na záver zdôrazňuje potrebu širokého politického konsenzu pri riešení národných požiadaviek. „*Kým sa nevyčistia naše vnútorné pomery, nové ministerstvo uhorské nesmie prináležať k nejakej strane, ale musí byť vystaveno na základe kompromisu všetkých národov uhorských.*“ In: SN, roč. III, 1870, č. 138.

⁵ V článku *K objasneniu* je rozdiel v predmetno-praktickom prístupe obidvoch politických strán Slovákov k riešeniu národnej a celospoločenskej emancipácie vyjadrený nasledovne: „*Že sa škola Štúrova s prísnyim študijumom mudroľubectva zaoberala, že menovite Hegela dôkladne v sebe prevarila, to zatracovať ani zďaleka neprišlo mi na um. Chyba bola len to, že mnohí dali sa následkom toho štúdija prázdnyimi illusijami zachvátiť. Pri prehnanom idealisme prílišne ignorovali sa faktické pomery...*“ Viac pozri in: SN, roč. VI, 1873, č. 28.

a že my tedy zastat' musíme pod prápor rozumného realismu... Jako z Hegla vyrostnul Feuerbach, tak vplynul z idealismu nevyhnutný materialismus.“⁶

Presun koncentrácie záujmu v rámci politického realizmu predstaviteľov Novej školy na ekonomicko-sociálne problémy, ktoré súviseli so zabezpečením národných práv v rámci Uhorska, je najčitateľnejším rozdielom oproti vrcholiacemu romantickému a inštitucionálne maximalistickému úsiliu štúrovcov, ktoré bolo nevyhnutným politickým dôsledkom aplikácie racionalistického prístupu. Z evolučného náhľadu na spoločenskú emancipáciu tvoriaceho sa národného spoločenstva pripisujú reprezentanti redakcie Slovenských novín bytostný význam zákonnému zabezpečeniu práv v oblasti kultúry, vzdelávania, osvetových spolkov za aktívnej účasti štátu a zároveň spájajú túto oblasť svojej politickej agendy s potrebným zlepšovaním individuálnych schopností obyvateľstva zabezpečiť si aj vlastnou hospodárskou činnosťou zdroje na svoje paralelné financovanie činnosti v oblasti občianskych aktivít.⁷ Tu môžeme nájsť aj najväčšie paralely s pôvodným Štúrovým konceptom evolučného romantizmu. Oproti nemu však jednotajná obhajoba politického programu Novej školy publicistickou činnosťou má nemeniaci sa cieľ – v zmysle vytvárania prospešnej myšlienkovvej plurality – informovať verejnosť o význame jej „užitočnosti a životaschopnosti... aby obecnosť nie slepo, ale z presvedčenia lebo bojovalo za stránku alebo čestným spôsobom proti nej.“⁸ Politický pragmatizmus ich prístupu bol založený na uvedomovaní si dynamiky politického vývoja, od ktorého bolo potrebné konzekventne a cieľu primerane odvádzať aj zmeny v politickej stratégii.⁹ Snaha predstaviteľov Novej školy po inštitucionálnom zohľadnení vlastnej národnej vitality priamo nadväzovala na ideu rozvoja kultúrnej individuálnosti a hospodárskeho života. Legitimizáciu spojenia národných a realistických myšlienok potvrdzuje aj nasledujúca formulácia: „Idea národnosti slovenskej a naše vzpomienky historické sú elementom idealistickým nášeho národa. K tomuto idealizmu pridružuje sa v našej dobe... realizmus slovenský čili národní industrializmus.“¹⁰ Táto téza neznamená úplné popretie filozoficky

⁶ In: SN, roč. V, 1872, č. 207.

⁷ Relevantnosť vzdelávajúcich a podporujúcich spolkov pre rozvoj občianskeho aj národného života podrobnejšie približuje J. N. Bobula v súbore článkov *O spoločenskom živote I., II., III.* In: SN, roč. IV, 1871, č. 113, č. 117, č. 120.

⁸ *Páni mešťania!* In: SN, roč. IV, 1871, č. 127. Politická činnosť Slovenských novín len potvrdzovala zásadne antimonopolistický prístup Novej školy k národnotvornému procesu, ktorú reprezentovala podľa ich náhľadu po zániku *PbV* redakcia *Národných Novín* pod vplyvom mladšej generácie štúrovcov. Viac o dôležitosti a význame diskusie a možnosti verejnej kritiky pre formovanie užitočných náhľadov v rámci národnotvorného procesu pozri napríklad v článku *Turčanské Noviny*. In: SN, roč. IV, 1871, č. 156, ako aj stať Jána Mallého *Vetín*. In: SN, roč. VI, 1873, č. 139.

⁹ „Toto je skutočne politická abeceda, ktorá sa v najprimitívnejších knihách o politickej vede nachodí. Chceme-li nároky činiť na politický verejný život, musíme byť oboznámení s politickou vedou a dľa tejto, a nie dľa citu, nie dľa osobných chůľok... namieriť svoje kroky vo verejnom živote, na ňomž stojíme nie pre samých seba ale pre verejnosť. Politická veda za podmienku jestvovania každého národa pokladá, aby tento mal vytknutý vznešený, velebný a veľiký cieľ a namáhal sa ku nemu všetkými mravnými prostriedkami. U nás takýmto cieľom je urovnoprávnenie národné, vzdelanie a slepšenie materiálneho stavu ľudu slovenského. Cesty k dosaženiu tohoto cieľu môžeme koľkokol'koľvek rázi zmeniť dľa toho, jaké okolnosti nás obtáčajú, len cieľ nikdy nezmeňme. Do tých čias, dokial' sa cieľ nezmenil, nikto sa nestane pre zmenu ciest nekonzekventným, alebo odpadlíkom, zradcom.“ Čo my? In: SN, roč. V, 1872, č. 153.

¹⁰ 15. oktobra. In: SN, roč. III, 1870, č. 143.

idealistického prístupu k národotvornému procesu, ktorý spočíval v „obživovaní ducha slobody“, ale dokazuje (z pohľadu Novej školy) jeho nevyhnutné doplnenie o empirickú dimenziu. Tú jasne artikuloval Koloman Banšell, keď napísal, v rámci špecifikovania prostriedkov kolektívnej emancipácie národného spoločenstva, že „majetnosť je podmienkou slobody.“¹¹

Akulturačná myšlienka nevyhnutnosti zvýšenia vzdelanostnej úrovne slovensky hovoriaceho ľudu mala v kontexte emancipačného procesu a zabezpečenia národnej existencie aj ďalší význam. Tým, že bola úzko zviazaná s myšlienkou uhorského politického národa, bola odpoveďou na klasické ekonomické kritérium životaschopnosti národa. Existencia národa a potencialita jeho rozvoja bola v 18. a 19. storočí posudzovaná aj na základe kvantitatívneho kritéria, vychádzajúceho z politicko-ekonomických argumentov tzv. hamiltonizmu.¹² Aj z tohto dôvodu sa existencia a rozvoj národného povedomia spájajú v náhľade Novej školy so širším horizontom uhorského štátu ako politicky a hospodársky etablovaného celku.

V rámci realistickej politiky Novej školy bola preto zásada prepojenia rozvoja vzdelanosti so sférou hospodárskych schopností a vzťahov obyvateľstva významnou agendou, ktorá koncepcne rozšírila okruh slovenského národného myslenia. Doklad nachádzame aj v článku *Národné hospodárstvo*, kde sa píše: „*My máme za to, že v národe hoc v ktoromkoľvek k rozvoju duševnému tak ako hmotnému prvá podmienka je rozvoj národného hospodárstva. Kde toto nekvitne, tam nekvitnú vedy, tam nekvitne obchod a priemysel.*“¹³ Spojenie myšlienky získania ekonomicky sebestačnejšieho obyvateľstva s paralelným rozvojom jeho vzdelanostnej štruktúry vychádzalo z liberálnej koncepcie pokroku, ktorá bola v 19. storočí súčasťou modernizačných spoločenských zmien zaručujúcich v konečnom dôsledku väčšiu mieru slobody a autonómie pre jednotlivca. Paralelu tejto idey môžeme nájsť aj v koncepte reprezentantov Slovenských novín, ktorí si jej dosah uvedomovali aj v rovine národnej existencie.¹⁴

Na druhej strane treba pripomenúť, že vyššie zmienená koncepcia politického realizmu Novej školy nevychádzala iba z vytvárania lepších materiálnych predpokladov národného vývoja, čo dokazuje množstvo statí v Slovenských novinách. V nich môžeme nájsť množstvo článkov, kde sa formuluje ako predpoklad politickej a národnej slobody sloboda ducha, na ktorú by sa mala zamerať aj zvyšná, národne uvedomelá časť obyvateľstva.¹⁵ V tomto zmysle malo pôsobenie vzdelancov na široké vrstvy ľudu viesť prostred-

¹¹ Viac pozri v článku *Obživujeme ducha slobody*. In: SN, roč. VI, 1873, č. 65. O nevyhnutnosti podobného obsahu občiansko-národnej emancipácie sa píše aj v článku *Slovenské Noviny a Nová škola*. Viac pozri in: SN, roč. II, 1869, č. 13.

¹² Táto idea nás paralelne odkazuje k tej skutočnosti, že liberálne chápanie národa obsahovalo ako základné kritérium početnosť, pričom ho reflektovalo ako prirodzenú súčasť tzv. prahového princípu národnej existencie. Ten okrem iného vyjadroval myšlienku životaschopnosti štátu, ktorá sa odvíjala aj od početnosti politicky definovaného národa. Bližšie pozri ([1], 29 – 35).

¹³ In: SN, roč. IV, 1871, č. 85.

¹⁴ Bližšie pozri napr. stať *Národné hospodárstvo*. In: SN, roč. IV, 1871, č. 86.

¹⁵ „*Iný blahobyť nachádza v duševnej slobode, v tej slobode pomocou ktorej nie len že môže človek zadosť urobiť úlohu od Boha danej, aby to vyvinol, čím sa... rozoznáva totiž rozum, ale plnením tejto povinnosti najde i prostriedky, ktorými sa pozdvihnúť môže i zo svojej hmotnej biedy... Hmotná teda bieda by nás natoľko netrápila, keby bola nahradená slobodou ducha.*“ Z článku *Naše petície za slovenské školy*. In: SN, roč. II, 1869, č. 50.

níctvom propagácie zásad spolkového života, pomocných pokladníc, poisťovní, zakladania škôl atď. k poznaniu významu osobnej slobody, ktorá má svoj zdroj v zodpovednosti rozumu a v slobodnej vôli či v iniciatíve občana. Tento komplex myšlienok tvoril základ ich reálneho politického účinkovania.¹⁶ Myšlienku F. Bacona „*Vedenie dodáva mocí*“,¹⁷ predstaviteľa Slovenských novín spájali s myšlienkou slobody jednotlivca a s rozmachom jeho mravných a hmotných schopností. „*Človek, tento najsamostatnejší tvor medzi všetkými, má byť slobodný a neodvislý na koľko len možno, čo sa len tak stane, keď si bude v stave sám pomáhať vo svojich potrebách to síce čo povinnatý tvor čestného udrženia seba samého, svojej dôstojnosti a svojeho imania. Samopomoc je prirodzené právo každého jednotlivca a nikto neni oprávnený v cestu sa mu postaviť, a najmenej štátu leží v záujme to činiť, bo v tom páde by sa staval v protivu so svojimi vlastnými záujmami.*“¹⁸ Hodnota jednotlivca v rámci vyššie naznačeného vnímania reprezentantov Novej školy rastie s jeho schopnosťami osobného rozvoja, pre ktorý má štát vytvárať vhodné podmienky a zároveň garantovať politickú slobodu. Tá má obsahovať najmä atribúty, ktoré boli publikované napr. v stati *Slovo na čase*.¹⁹ Úloha štátu v rámci slobodne sa rozvíjajúcej spoločnosti, ktorá mala u prispievateľov Slovenských novín charakter aktívnych spoločenských zásahov bola teda súčasťou pozitívne charakterizovanej slobody. Tá však mala v ich politickej koncepcii jasné hranice.²⁰ Zdroj politickej slobody sa z ich pohľadu nachádzal v okruhu práv jednotlivcov alebo občianskych spoločenstiev, ktorým štát mal zaručiť autonómnosť v oblastiach, kde si boli schopné na zodpovedajúcej úrovni samostatne sprostredkovať a zabezpečiť vlastné ciele a záujmy. Preto podľa nich je z ich náhľadu primárna sloboda individua a jeho vôle organizovaná v rámci činnosti rôznych kultúrnych, občianskych a hospodárskych inštitúcií. V oblasti politiky tak vzťah „jednotlivec – štát“ vnímali v zhode s vtedajšími reprezentantmi liberalizmu, ktorí boli zástancami modelu demokracie ako nástroja individuálneho rozvoja.²¹ Ten charakterizuje osobná angažovanosť vo veciach verejných, sloboda myslenia a prejavu, zreteľ na význam politického dialógu a plurality názorov. Aplikáciou tejto koncepcie na politickú prax sa mal prirodzeným, evolučným spôsobom zmenšiť okruh legitimacy aristokratickej, resp. oligarchickej formy výkonu vládnej moci. Šírenie politickej slobody sa úzko viaže so vzdelá-

¹⁶ *Slovo k nášmu učiteľstvu*. In: SN, roč. IV, 1871, č. 95.

¹⁷ *Čím bolo Srbsko...* In: SN, roč. V, 1872, č. 141.

¹⁸ *Dopisy*. In: SN, roč. V, 1872, č. 139.

¹⁹ „*Hovorí-li sa o slobode politickej, to vždy nutno predpokladať, že vykonávanie zákonom povolených práv musí rozumu zodpovedať. Politická sloboda nezná žiadnej moci fyzickej, žiadneho násillia mravného. Ona koná iba jednu medzu, a to je tá, ktorá za povinnosť klade jednomu každému občanovi: vlohy svoje rozumne upotrebiť, vo všetkých skutkoch držať sa spravodlnosti a túžiť po všeobecnom blahu.*“ In: SN, roč. IV, 1871, č. 98. Iba pripomínáme, že spravodlivosť sa v náhľade predstaviteľov Novej školy spomína primárne vo význame rovnoprávnosti.

²⁰ Hlavný školský dozorca v Liptovskej stolici J. Nemessányi jej podstatu vyjadril nasledovne: „*Nie len práva ale i prísnu povinnosť má štát postarať sa o primeranú výchovu ľudu... Ústavný štát, ako je náš, ktorý podľa požiadaviek ducha času do ohrady ústavy prijal i ľud, nadelil ho právami a slobodou politickou – prejal tým i tú úlohu viesť tenže ľud k pochopeniu a poznaniu tých práv a slobôd, viesť ho ku jejich váženiu a skrze poznanie a váženie jejich ho učiniť odhodlaným, v páde potreby brániť a obhajovať práva svoje.*“ To je citát z článku *Školský zákon a konfesionalne obavy II*. In: SN, roč. II, 1869, č. 63.

²¹ J. S. Mill je známy liberálny mysliteľ, ktorý vo svojich filozoficko-politických prácach rozvíjal aj ideu tzv. *developmental democracy*.

ním širokých vrstiev spoločnosti a s nadobúdaním vedomia osobnej zodpovednosti za svoju existenciu.²² Osveta je prostriedok, od ktorého predstavitelia Novej školy odvodzovali možnosť trvalého rozšírenia povedomia ľudu o svojich schopnostiach a právach, ktoré treba brániť v neustálom napätí a v zápase medzi štátom a občanmi, a to hlavne vlastnou verejnou aktivitou.²³

Spoločnou artikuláciou vlasteneckých, národných, občianskych a sociálnych požiadaviek v Slovenských novinách sa tak reprezentanti Novej školy upriamili na vytvorenie lepšie organizovanej politickej činnosti, ktorej hlavným cieľom bolo sformovanie národne uvedomelej strednej triedy. Jej prvoradou politickou úlohou bola distribúcia načrtnutých myšlienok do povedomia celej spoločnosti tak, aby sa zabezpečila vertikálna integrácia slovensky hovoriaceho obyvateľstva do podoby aktívneho spoločenstva s jednotnými národno-občianskymi cieľmi. V ďalšom z množstva článkov K. Banšella je spojenie ekonomickej a politickej problematiky formulované nasledovne: „*Účinkovanie vo smere sociálnom bez účinkovania národného je brilantné absurdum. Sociálne účinkovanie... náleží v tomto: pozdvihovať materiálny dobrobyt nášho ľudu, napomáhať jeho intelektuálny pokrok, zošľachtovať jeho mravy – zkrátka: upotrebiť všetky možné zákonité prostriedky k polepšeniu životného postavenia nášho ľudu. Konečným cieľom tohto účinkovania je ale zo stanoviska štátneho: získať vlasti občanov, ktorí by mu na základe prajného spoločenského postavenia v stave boli občianskym povinnostiam zadosť urobili.*“²⁴

Skutočnosť integrácie jednotlivých hospodárskych, kultúrnych či politických požiadaviek v občiansko-národnom étose Novej školy za účelom sformovania politicky významnej a mase ľudu prístupnej iniciatívy nebola v čase sociálnej transformácie a vzniku nacionálnych hnutí v Strednej Európe 19. storočia ničím ojedinelým. Ba práve naopak, stala sa prirodzenou súčasťou vtedajšieho moderného a liberálne orientovaného nacionálneho myslenia a jemu prislúchajúcej politickej taktiky.²⁵

Sformovanie, v slovenskom filozoficko-politickom myslení originálneho konceptu Novej školy nevyhnutne vychádzalo zo vzniknutej spoločenskej situácie. Tá vytvárala – po obnovení konštitucionalizmu aj s jeho parciálnymi, individuálnymi občianskymi právami – priestor pre slobodnejšie šírenie slova a ideí.²⁶ Predpoklad kontinuálneho vývoja

²² V stati *Reflexie* to autor vyjadril nasledovne: „*Hľa Európa... všade účinkuje sa na tom, aby človečenstvo čím istejšie zblížilo sa svojmu cieľu, aby sa čím viac vzdelalo, a zdokonalilo... Európa požaduje, aby sa tento spoločný majetok poskytnul obživeniu ducha všetkým tým, ktorí naň právo majú, slovom, aby sa ľud, ktorý je povolaný nie len hmotne, lež i morálne udržovať štáty, a ktorý je fundamentom sociálneho života, bol vzdelávaný... Človek sa len vzdelávaním stane človekom! Toto najlepšej pochopila Amerika, dobre znajúc, že nevzdelaný občan v štáte je ako rak na zdravom tele, a dobre vediac i to, že pravú slobodu len vzdelanosť celého národa v stave je udržať.*“ In: SN, roč. VI, 1873, č. 150.

²³ V toto kontexte je napísaný napr. aj článok *Chudoba, plat!*, kde autor píše v súvislosti s prenesením Darwinových myšlienok permanentného zápasu o existenciu v prírode do spoločenskej roviny o potrebe šíriť občianske povedomie ľudu v zmysle idey „*plň svatej povinnosti, ale upotrebu aj svojej dobrej právo!*“ Viac vid'. in: SN, roč. VI, 1873, č. 120.

²⁴ *Účinkovanie vo smere sociálnom.* In: SN, roč. VI, 1873, č. 110.

²⁵ Vo svojom výskume nacionalizmu túto skutočnosť bližšie opisuje napr. E. Hobsbawm v stati *Proměna nacionalismu (1870 – 1918)*. Bližšie pozri in: ([1], 121).

²⁶ Ján Palárik ako ideový vodca *Novej školy* zdôvodnil primárny význam obnovených konštitučných práv a zákonov z roku 1848 pre národotvorný proces v článku *Čo máme očakávať od konštitúcie...* In: *Priateľ školy a literatúry*, roč. I, 1859, č. 45.

povedomia slovensky hovoriaceho ľudu až k národnej identite a politickému sebauvedomeniu bol súčasťou aktivizujúceho vzdelávacieho a občiansko-hospodárskeho národného programu, ktorým chcela Nová škola vytvoriť reálnu politickú alternatívu k prístupu druhej generácie štúrovcov. Vyvrcholenie ideového sporu vo filozofických náhľadoch, ako aj v oblasti taktiky pri presadzovaní spoločného politického cieľa nebolo však ničím kontraproduktívnym. Práve naopak. Iniciatíva predstaviteľov Novej školy, koncentrovaná na presadzovanie prostriedkov, ktoré rozširovali možnosti šírenia vzdelania, a tým aj občianskej participácie slovenského ľudu na veciach verejných, bola – najmä v prvých rokoch svojho pôsobenia – významným faktorom národného života. V jeho vývine podnietila vznik a inštitucionalizáciu prvých politických strán Slovákov, čo následne viedlo k pozitívnym kvalitatívnym zmenám v organizovaní politickej činnosti a v schopnosti propagovať politickú činnosť nielen v okruhu už aktívnych národných mysliteľov, ale aj u širších spoločenských vrstiev.

Napriek vtedajšej skutočnosti, že hranice slobody jednotlivcov boli stále do veľkej miery determinované pozostatkami feudálnych predsudkov a zákonov, sa inteligencia združená okolo redakcie Slovenských novín usilovala filozoficky a politicky zdôvodniť prínos väčšej miery autonómnej sebarealizácie jednotlivcov. Ich činnosť sa už neprojektovala na základe romantických ideí dejinného vzopnutia sa k heroickému národotvornému činu, ale v praktickom pomere k rozširovaniu systematickej akulturačnej činnosti medzi ľuďmi. Základnými podmienkami tohto politického realizmu v národotvornom procese, ktorý smeroval zdola nahor, bol uhorský konštitucionalizmus a teoretická možnosť uskutočňovania politických práv, napríklad práva na slobodu prejavu a združovania. Vytvorenie politickej vízie, ktorá reflektuje uhorské občianstvo ako príslušnosť k inštitucionálne jednotnému, mnohonárodnému štátu, pomáhala predstaviteľom Novej školy aplikovať na pozadí uhorského vlastenectva filozofické zdroje politického liberalizmu v národotvornom hnutí. Ideový prínos a význam politického programu Novej školy teda nachádzame v politickom realizme, viditeľnom najmä v presadzovaní uskutočniteľných politických myšlienok a cieľov, ktorých dosiahnutie sa revidovalo na základe vývoja politickej situácie. Obhajoba základných axiém takto projektovaného liberalizmu jej paralelne umožňovala nepretržite zdôrazňovať význam myšlienok politickej a kultúrnej rovnoprávnosti, slobody, osobnej a skupinovej autonómnosti v súvislosti s myšlienkou národnej plurality. Na občianskom základe redefinovaná téza uhorského politického národa tak mala spätne vytvárať priestor pre politickú integráciu jednotlivých kultúrne definovaných národov, ako aj legitimizovať štátnu celistvosť vtedajšej monarchie.

Zdôraznenie úlohy štátu pri zabezpečovaní vzdelávania v materčine aj vo vyšších vzdelávacích ústavoch má charakter realizácie pozitívnej slobody vo vzťahu k občanovi. Celkovo úvahy prispievateľov Slovenských novín pozitívne reflektovali úlohu štátu a jeho akulturačný význam – napriek čitateľným liberálnym a filozofickým zdrojom Novej školy (predovšetkým Ch. de Montesquieu, J. S. Mill), ktoré vychádzali nie z racionalistickej, ale z empirickej filozofickej tradície chápania demokracie.²⁷ Dôvod nachádzali v presvedčení, že bez aktívnej účasti štátu na občianskej emancipácii ľudu môže byť tento proces zdĺhavý a ťažkopádny. Napriek tomu si v základe filozoficko-politický náhľad Novej školy zachováva liberálnu orientáciu založenú na ochrane individuálnych práv

²⁷ Základné rozdiely medzi empirickým a racionalistickým prístupom k utváraní demokracie ako formy vlády výstižne približuje aj G. Sartori v kapitole *Hranice politického realizmu*. In: ([15], 51 – 57).

a slobôd, na obhajobe rozumu, slobodnej vôle a osobnej občianskej zodpovednosti. Toto východisko sa v reflexii mysliteľov Novej školy následne transponuje aj do požiadavky zlepšovania vlastných, individuálnych schopností pri zabezpečovaní ekonomickej a kultúrnej svojbytnosti ako nevyhnutnej súčasti prirodzeného práva. Táto moderná forma praktickej politiky im zároveň umožňovala posilňovať tézu kultúrnej plurality ako princípu zakladajúceho novú, občiansku formu jednotného uhorského národa, ktorý by umožňoval rozvoj osobitých kultúrnych foriem jednotlivých národných spoločenstiev. Preto môžeme aj politické angažovanie Novej školy s ich – v našom kontexte národotvorného procesu ojedinelým – občianskym projektom uhorského patriotizmu a kultúrneho národovectva považovať za kontinuálne pokračovanie kultúrnej fázy vzniku národa a tvorby jeho národných symbolov, ktorého konečným výsledkom bol politický nacionalizmus ako zrealizovaná syntetizujúca forma uvedených ideí a skupinovej kultúrno-politickej identifikácie.

Napriek vtedajšiemu politickému neúspechu Novej školy jej zástupcovia prispeli prostredníctvom projektu Slovenských novín k aktivizácii politickej činnosti, ako aj k partiálnemu redefinovaniu politických prostriedkov a k čiastočnému etablovaniu občiansko-národného prístupu v politickom myslení slovenskej inteligencie. Preto bola kľúčovým prínosom ich politickej činnosti transformácia národotvorného myslenia z romantických východísk na občiansky základ, ktorá našla kontinuálnych pokračovateľov v nasledujúcej generácii moderných slovenských mysliteľov. Spomeňme napríklad Milana Hodžu či pokrokových, antikonzervatívnych autorov organizujúcich sa okolo redakcie Hlasu a neskôr Prúdov.²⁸

Aj keď J. Palárikovi a následne aj celej Novej škole chýbala ucelená filozofická základňa, snažili sa ju synkreticky nahradiť prostredníctvom nového obsahu politického realizmu. Ten okrem iného vyjadroval úzku väzbu medzi filozofickým a politickým myslením, a teda aj základný charakter filozofického nazerania na svet významnej časti slovenských mysliteľov tej doby, pre ktorých bola aplikovaná filozofia východiskom, životným cieľom a základným kritériom myslenia. Filozofické myšlienky sa v tomto koncepte politiky stávali východiskom pri projektovaní národnej existencie. Spoločenská prax a uskutočniteľnosť ich predstáv následne vytvárali základné determinanty tohto politického projektu.²⁹

LITERATÚRA

- [1] HOBSBAWM, E.: *Národy a nacionalizmus od roku 1780*. Brno: CDK 2000.
- [2] BANŠELL, K.: Obživujme ducha slobody. In: *Slovenské noviny*, VI, 1873, č. 65.
- [3] BANŠELL, K.: Účinkovanie vo smere sociálnom. In: *Slovenské noviny*, VI, 1873, č. 110.
- [4] BOBULA, J.: Česko a my. In: *Slovenské noviny*, IV, 1871, č. 147.

²⁸ Viac pozri v štúdiu K. Kollára *Metamorfózy chápania nacionalizmu v diele Milana Hodžu*. In: ([6], 713 – 728). Autor tu prehľadne približuje politické myslenie M. Hodžu, ktoré kontinuálne rozvíja občiansko-národný program Novej školy. Pozri aj článok T. Pichlera *Nacionalizmus, konzervativizmus, modernizmus: O politickej diskusii na stránkach časopisu Prúdy*. In: ([14], 761 – 773).

²⁹ V tomto kontexte chápania slovenského filozofického myslenia ako základného inštrumentu národnopolitickej snahy o inštitucionalizáciu sa stotožňujeme s obdobnými závermi O. Mészárosa, ktoré publikoval v štúdiu *Evidencie a kvázi-evidencie v historiografii tzv. národnej filozofie III*. In: ([11], 784 – 795).

- [5] BOBULA, J.: O spoločenskom živote I., II., III. In: *Slovenské noviny*, IV, 1871, č. 113, č. 117, č. 120.
- [6] KOLLÁR, K.: Metamorfózy chápania nacionalizmu v diele Milana Hodžu. In: *Filozofia*, 50, 1995, č.12, s. 713 – 728.
- [7] MALLÝ, J.: Vetín. In: *Slovenské noviny*, VI, 1873, č. 139.
- [8] MARTINKOVIČ, M.: Ideový prínos Novej školy do národnotvorného myslenia. In: *Filozofia*, 59, 2004, č.10, s. 766 – 782.
- [9] MARTINKOVIČ, M.: Idea slovanskej vzájomnosti v interpretácii predstaviteľov Novej školy. In: *Filozofia*, 60, 2005, č.10, s. 804 – 818.
- [10] MARTINKOVIČ, M.: Idea vlastenectva verzus národná individuálnosť v provládnom politickom prístupe. In: *Filozofia*, 61, 2006, č.10, s. 838 – 858.
- [11] MÉSZÁROS, O.: Evidencie a kvázi-evidencie v historiografii tzv. národnej filozofie III. In: *Filozofia*, 60, 2005, č.10, s. 784 – 795.
- [12] NEMESSÁNYI, J.: Školský zákon a konfesijné obavy II. In: *Slovenské noviny*, II, 1869, č. 63.
- [13] PALÁRIK, J.: Čo máme očakávať od konštitúcie... In: *Priateľ školy a literatúry*, I, 1859, č. 45.
- [14] PICHLER, T.: Nacionalizmus, konzervatizmus, modernizmus: O politickej diskusii na stránkach časopisu Prúdy. In: *Filozofia*, 60, 2005, č.10, s. 761 – 773.
- [15] SARTORI, G.: *Teória demokracie*. Bratislava: Archa 1993.
- [16] Čím bolo Srbsko... In: *Slovenské noviny*, V, 1872, č. 141.
- [17] Čo my? In: *Slovenské noviny*, V, 1872, č. 153.
- [18] Dopisy. In: *Slovenské noviny*, V, 1872, č. 139.
- [19] Chudoba, plať! In: *Slovenské noviny*, VI, 1873, č. 120.
- [20] Jaký materializmus? In: *Slovenské noviny*, V, 1872, č. 207.
- [21] K objasneniu. In: *Slovenské noviny*, VI, 1873, č. 28.
- [22] Národné hospodárstvo. In: *Slovenské noviny*, IV, 1871, č. 85.
- [23] Národné hospodárstvo. In: *Slovenské noviny*, IV, 1871, č. 86.
- [24] Naše petície za slovenské školy. In: *Slovenské noviny*, II, 1869, č. 50.
- [25] Parlament. In: *Slovenské noviny*, I, 1868, č. 147.
- [26] Páni mešťania! In: *Slovenské noviny*, IV, 1871, č. 127.
- [27] Prvý krok k smereniu. In: *Slovenské noviny*, III, 1870, č. 138.
- [28] Reflexie. In: *Slovenské noviny*, VI, 1873, č. 150.
- [29] Slovenské Noviny a Nová škola. In: *Slovenské noviny*, II, 1869, č. 13.
- [30] Slovo k nášmu učiteľstvu. In: *Slovenské noviny*, IV, 1871, č. 95.
- [31] Slovo na čase. In: *Slovenské noviny*, IV, 1871, č. 98.
- [32] Turčanské Noviny. In: *Slovenské noviny*, roč. IV, 1871, č. 156.
- [33] 15. októbra. In: *Slovenské noviny*, III, 1870, č. 143.

Tento príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/7156/27.

Mgr. Marcel Martinkovič, PhD.
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava 1
 SR